

POLITHISTORISK FORENING PRÆSENTERER

Da det hemmelige politi kom til staden

Af Karl Peder Pedersen

I artiklen fortælles historien om oprettelsen af Danmarks første sikkerhedspoliti 1800-48. Hvorfor og hvordan skete det, og hvorledes tacklede man nogle af tidens store overvågnings- og efterforskningsopgaver? Det handler om skygningen af den tyske nationalhelt, professor Arndt, i 1816, forsøget på at finde bagmændene bag gadeurolighederne i 1819, arrestationen af dr. Dampé i 1820 samt om indsamlingen af stemningsrapporter fra de liberale hovedstadsmiljøer i begyndelsen af 1840'erne.

Om forfatteren:

Karl Peder Pedersen, der er pensioneret seniorforsker fra Rigsarkivet, skrev disputats om den sene Disputatsen, med titlen "Kontrol over København", blev forsvaret ved Syddansk Universitet, Odense, den 23. maj 2014 og blev udgivet med økonomisk støtte fra bl.a. Politihistorisk Forening.

Forsiden: Wilhelm Marstrand. En anholdelse 1835 (Københavns Museum).

I nyere europæisk historie udgør de få årtier fra begyndelsen af Den Franske Revolution i 1789 til freden i Wien i 1815 et skelsættende nybrud, der efterfulgtes af en mere repressiv periode fra 1815 og frem til enevældens ophør i 1848. Ord som ”guldalderen” og ”politistatsårene” er ofte blevet brugt til at karakterisere disse tre sidste årtier, men i virkeligheden er disse betegnelser i al deres forskellighed tæt forbundne. For at de europæiske regeringer efter 1815 kunne bevare magten blev de nødt til at opbygge et nyt sikkerhedspoliti, der gjorde det muligt for dem at kontrollere og overvåge deres befolkninger langt mere intenst end før. Disse nye og i vid udstrækning hemmelige politiaktiviteter fik befolkningen til at trække sig tilbage til privatlivet, til det nære, til kunstnydelse og læselyst, idet offentlige manifestationer og politiske aktiviteter blev forbundet med stor fare, da enevælden slog hårdt ned på enhver opposition.¹

I denne artikel fortælles historien om, hvordan den danske regering i 1800-tallets første årtier opbyggede et helt nyt sikkerhedspoliti i København, hvorpå nogle af de første store sikkerhedspolitioperationer præsenteres. Såvel dengang som nu var sådanne i sagens natur hemmelige, og skriftlige sagsakter blev derfor som regel altid omhyggeligt destrueret, men heldigvis skete dette - set med historikerens øjne – langt fra altid. Det hang sammen med, at efterfølgende justitsministre og politiledelser havde en stærk interesse i at være fuldt orienterede om de gamle, hemmelige sager, ikke bare af nysgerrighed, men også for i givet fald at kunne hente nyttige oplysninger og inspiration fra dem, hvis noget tilsvarende senere skulle dukke op. Derfor er der bevaret overraskende meget materiale i Rigsarkivet, således at det i dag er muligt at følge mange af disse operationer på tæt hold. Mest kendt er utvivlsomt den tophemmelige operation mod dr. Dampe, som vi senere skal høre mere om. Da politidirektør Kierulff var færdig med denne sag i begyndelsen af 1820'erne, pakkede han omhyggeligt papirerne ind, forseglede dem og skrev udenpå: ”Opbrændes uden af læses, såfremt det ej skal kunne iværksættes af mig selv ved politidirektørembedets fratrædelse”. Heldigvis nåede Kierulff aldrig selv at tilintetgøre dokumenterne, og da hans efterfølger i 1846 fandt pakken, adlød Bræstrup ikke den gamles bud, men gemte selv sagen, som dermed blev reddet for eftertiden.²

Andreas Christian Kierulff /1782-1846).

Sådan ser en dygtig sikkerhedspolitichef ud. Med sit direkte, gennemborende blik observerer han alt omkring sig, vel vidende at farerne kan lure selv de mærkeligste steder. Maleri af Adam August Müller 1835. (Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot. Foto: Kit Weiss).

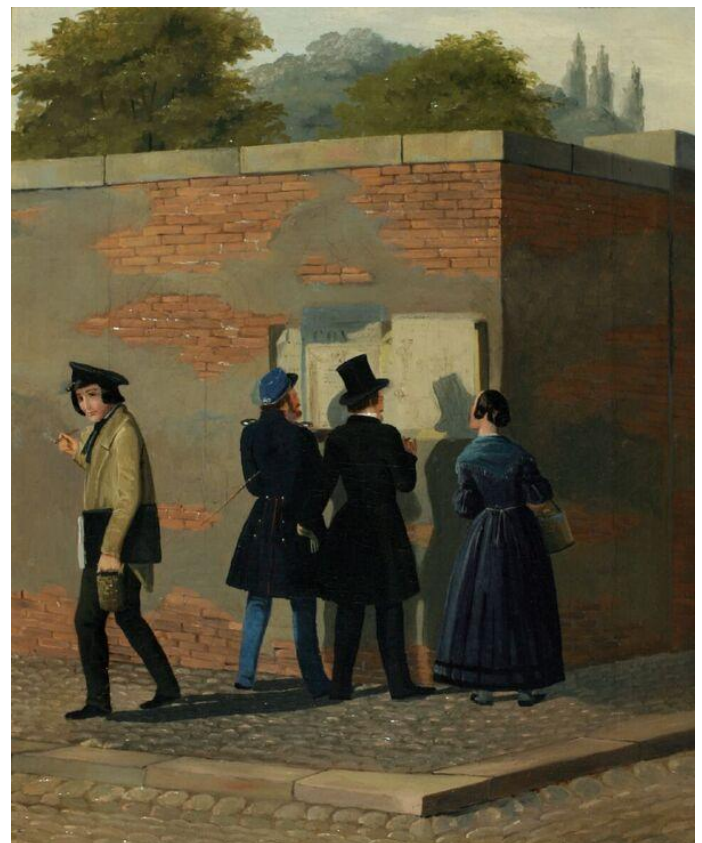
Sikkerhedspoliti

I tiden omkring Den Franske Revolution begyndte ordet ”Sicherheitspolizey” at dukke op i østrigske og preussiske politihåndbøger, og i begyndelsen af 1800-tallet blev det standardbetegnelse for de nye politiaktiviteter, som blev indført overalt på det europæiske kontinent.³⁴ Den, der først for alvor beskrev fænomenet på dansk grund, var den unge juraprofessor Janus Kolderup-Rosenvinge. Det skete i politilærebogen *Grundrids af den danske Politiret* fra 1825, hvor han definerede de funktioner, der knyttede sig til sikkerhedspolitiet. Med brugen af denne term siges det ganske tydeligt, at det var sikkerheden, der fokuseres på. Sikkerhedspolitiet skulle nemlig sørge for opretholdelsen af ”den indvortes sikkerhed” både i forhold til staten og til indbyggerne. De to funktioner døbte Kolderup-Rosenvinge henholdsvis *det offentlige sikkerhedspoliti*,⁵ som ”skal forekomme og hindre ethvert ulovligt foretagende, der truer staten som selskab betragtet, dens forfatning, regering eller offentlige indretninger”, og *det private sikkerhedspoliti*,⁶ som ”ved passende foranstaltninger skal søge at sikre statsborgernes personer, ære og ejendom mod fornærmelser”. Med disse ord defineredes politisk politi og kriminalpoliti for første gang på dansk grund.⁷

Som vi allerede har været inde på, var de nye sikkerhedspolitiopgaver i vid udstrækning hemmelige, og derfor var der snævre grænser for, hvor langt Kolderup-Rosenvinge kunne gå, når han skulle fortælle sine læsere om dets daglige virke. Så meget kunne han dog røbe, at opgaverne overordnet set gik ud på:

- ”at skaffe sig kundskab om forbrydelser, som er i gære; at forekomme deres udbrud eller under forbrydelsens udøvelse pågribe gerningsmændene”.
- ”at udforske de ubekendte eller forfølge og anholde de bekendte ophavsmænd til allerede begåede forbrydelser”.
- ”at eftersøge og pågribe allerede dømte, men fra straffen undvegne, forbrydere”.⁸

For at sikkerhedspolitiet kunne løfte disse opgaver måtte dets ”opsyn både være vidt omfattende og nøjagtigt; dets foranstaltninger hurtige og eftertrykkelige og dets magt tilstrækkelig” - men, føjede juraprofessoren formanende til, ”disse midler må *ikke* anvendes således, at borgernes lovmæssige frihed krænkes”.⁹

Er det mon en bombe konen har i kurven?
 For sikkerhedspolitiets folk var - og er - alt muligt, og man må hele tiden have et øje på hver finger. Maleri af Friedrich Theodor Baasch: ”Nogle Personer, som læser Plakater paa et Gadehjørne”, 1842. (Københavns Museum).

Da Kolderup-Rosenvinge i 1825 publicerede sin politihåndbog, som i øvrigt allerede i 1828 udkom i en ny, forøget udgave, var sikkerhedspolitiet for længst en realitet i Danmark, og det havde også allerede vist sin duelighed i en række sager, hvoraf vi i denne artikel skal se nærmere på fire. Men først en kort omtale af de to reformforløb, der indførte sikkerhedspolitiet her i landet.

Politireformerne 1800-03

I 1800 omfattede den københavnske politistyrke en politimester (fra 1814: politidirektør), en politiadjutant, 22 politibetjente og 164 nattevægtere. Allerede året efter forøgedes betjentantallet til 32, samtidig med at vægterstyrken fordobledes, således at den enkelte vægter kun skulle på arbejde hver anden nat i modsætning til tidligere, hvor han var på post alle årets nætter. Nok så vigtigt fik politiledelsen også fra 1801 stillet et ganske stort årligt beløb på 2.000 rigsdaler til rådighed. Takket være denne hemmelige fond, som der ikke skulle aflægges nogen form for regnskab for, kunne man nu ikke alene udlove dusører og betale for informationer, men også hyre civilagenter og informanter, som snart skulle vise sig at blive vigtige elementer i det nye sikkerhedspolitis virkemåde.

Som den centrale figur bag disse års reformer står Hans Haagen, der fungerede som Københavns politimester 1800-09, hvorefter han forlod politiet, for i 1814 at vende tilbage som dets første politidirektør. Ud over udvidelsen af den regulære politi- og vægterstyrke var det magtpåliggende for Haagen at få kontrollen med byens fremmede lagt under politiet. Frem til 1801 var pasvæsenet en kommunal opgave, som efter Haagens mening blev varetaget alt for lemfældigt. Derfor udvirkede han allerede samme år, som han blev ansat, at Danske Kancelli - datidens Justitsministerium – gav grønt lys for, at det københavnske paskontor kunne overføres til politiet, når dette havde fået mere præsentable lokaler, hvor man kunne modtage rejsende af selv de fineste rangklasser. Siden den store bybrand i 1794 havde korpset haft til huse på Charlottenborg, men det var meningen, at man skulle flytte tilbage til Nytorv, når det planlagde råd- og domhus med tilhørende politikammer og arrester stod klar her. Det blev imidlertid en langstrakt affære; for først i slutningen af 1814 kunne man flytte ind her, og på det tidspunkt var pasvæsenet for længst overgået til politiet. Da der i 1801 var udsigt til krig med England, forlangte Haagen nemlig at få paskontoret omgående overflyttet. Kun på den måde kunne han og hans folk effektivt kontrollere alle fremmedes bevægelser ind og ud af København, og med truslen om engelske spioner inden for voldene, var det et krav, regeringen uden videre bøjede sig for.

Under politiets ledelse udbyggedes paskontoret til en veritabel overvågnings- og efterforskningscentral, der – som vi senere skal se det – kom til at spille en vigtig rolle i den urolige tid efter 1815. I disse år lededes kontoret af den ihærdige holstener Christian Hasse, der fra sin forudgående ansættelse ved det franske politi i Nordtyskland var helt up to date med det nye sikkerhedspolitiarbejde. Kun på et enkelt punkt fandt politimester Haagens reformønsker ikke støtte hos Danske Kancelli. Det gjaldt spørgsmålet om, hvorvidt politiet måtte åbne breve i forbindelse med kriminelle efter-

forsknings-sager. I de første år havde Haagen adskillige gange anmodet Generalpostdirektionen om at få udleveret breve, som han efterfølgende ikke havde tøvet med at læse. Imidlertid havde han ingen som helst ret til at gøre dette, og derfor bad han i 1804 Kancelliet om at udvirke en formel tilladelse. Men denne gang sagde man nej og dekreterede, at vel kunne Haagen stadig begære breve udleveret, men han måtte under ingen omstændigheder åbne og læse dem, før der forelå skriftlig tilladelse fra Danske Kancelli. Det var en beslutning, som gjorde Haagen aldeles rasende, og det siger ikke så lidt, for han var kendt for at være en meget temperamentsfuld herre. Når kancelliledelsen her satte hælene i, kan det vanskeligt opfattes på anden måde, end at man var blevet bange for, at Haagen skulle blive for magtfuld. Man ønskede ikke, at han skulle kunne skabe sin egen stat i staten på Politikammeret.

Politireformerne 1814-16

De første politireformer 1800-03 må ses som en reaktion på Den Franske Revolution, der blev kraftigt intensiveret i 1801 af krigen med England, som nåede sit dramatiske højdepunkt med Slaget på Reden den 2. april 1801. Selvom krigen blev kort, gjorde den det pludselig med ét klart for den danske regering, at den politiske situation i Europa var under forandring, og det på en uforudsigelig og truende måde.

I 1807 angreb den engelske flåde igen København, og denne gang varede ufreden helt frem til 1814. Efter sejren over Napoleon samledes alle Europas ledere i Wien, hvor de i juni 1815 underskrev det omfattende slutdokument, som definerede spillereglerne for de følgende årtiers europæiske politik.

Frederik Julius Kaas (1757-1827).

Fra 1804 til 1827 var Kaas en af landets mest magtfulde og dygtigste topebedsmænd. Hans eftermæle blev desværre ødelagt af, at han havde en – efter tidens mening – lidt for åbenlys affære med en skuespillerinde på Det Kongelige Teater. Maleri af ukendt. (Herlufholm Kostskole).

Da Frederik 6. vendte tilbage fra Østrig, blev det magtpåliggende for ham at sikre, at hans enevældige regering kunne overleve i en tid, der utvivlsomt ville blive mere og mere præget af liberale tankegange og politiske ambitioner. På det punkt var han helt på linje med en anden af Europas enevældige herskere, den preussiske konge Friedrich Wilhelm 3., der, umiddelbart efter at de franske tropper i 1814 havde forladt Preussen, oprettede et nyt politiministerium i Berlin. Året efter gjorde Frederik 6. det samme herhjemme, blot i langt mindre målestok, ved i august 1815 at udnævne justitsminister Frederik Julius Kaas til politichef. Som indehaver af denne stilling ledede Kaas et lille bitte ”politiministerium” med en enkelt betroet medarbejder, og han blev også ofte uofficielt tituleret politiminister. Frem til 1848 var Danske Kancelli, som resten af centraladministrationen, ledet af 5-10 mands store kollegier af topembedsmænd, som traf beslutning ved flertalsafgørelser, og fra 1804 og frem til sin død i 1827 var Kaas det ledende medlem af denne gruppe med titel af kancellipræsident. Selvom de fine kancelliherrer naturligvis var underkastet tavshedspligt, var det et velkendt fænomen, at informationer ofte sivede fra deres møder ud til en bredere kreds, og dette kunne være ganske farligt, ikke mindst når det drejede sig om topfølsomme efterforsknings- og overvågningssager. Derfor udnævnte Frederik 6. i 1813 Kaas til justitsminister. Det var en helt ny titel, og selvom der ikke blev sagt meget om dens reelle indhold, er det ganske klart, at kongen efter fransk forbillede ønskede at kunne drøfte og afgøre en række særlige spørgsmål med en enkelt, højt betroet embedsmand, uden at hele kollegiet skulle involveres. Det var denne linje, der to år efter videreførtes med Kaas’ udnævnelse til politichef. Selvom han hele tiden som kancellipræsident og justitsminister havde været overordnet det københavnske politi, fik han nu som ”politiminister” en række særlige beføjelser bl.a. som leder af hele sikkerhedspolitiet.¹⁰

Omtrent samtidigt med oprettelsen af politichefstillingen inddeltes hovedstaden i seks politidistrikter med tilhørende politistationer under ledelse af juridisk-uddannede politiassistenter. Nu rykkede politiet for alvor døgnet rundt tæt på københavnernes. Hvert halve år afholdtes folketællinger over alle byens indbyggere, og alle de mange mandtalsskemaer skulle afleveres til de lokale politistationer. Det var også her, tjenestefolkernes flytninger registreredes, ligesom der herfra førtes løbende kontrol med alle ekskriminelle og andre mistænkelige.

I det følgende skal vi se nærmere på, hvordan det nye sikkerhedspoliti arbejdede i fire sager, som hver for sig kan give indtryk af dets metoder, effektivitet og målopfyldelse. Vi begynder med over-

vågningen af den tyske frihedshelt, Ernst Moritz Arndt, i 1816. Derpå springer vi frem til de urolige kriseår 1819-20, hvor vi først følger politiets forgæves bestræbelser på at finde gadeurolighedernes anførere, efterfulgt af den succesfulde optrævelse af den liberale Jernringsgruppe omkring dr. Damppe, hvor man bl.a. benyttede provokatøragenter. Vi slutter i begyndelsen af 1840'erne, hvor det københavnske sikkerhedspoliti for første og sidste gang under enevælden greb til systematisk at indsamle daglige stemningsrapporter fra hovedstadens offentlige liv.

Politiovervågningen af professor Arndt i 1816

Ernst Moritz Arndt betragtes i dag som en af grundlæggerne af den tyske enhedsbevægelse i 1800-tallets første halvdel. Gennem et langt liv kæmpede han på skrift og i tale for skabelsen af et forenet Tyskland, således som det bl.a. kom til udtryk i hans berømte nationalhymne ”Was ist des Deutschen Vaterland?”. Arndt blev i 1769 født på Rügen, som da hørte til Svensk Pommern, og derfor var han de første mange år svensk statsborger, ligesom han talte svensk og havde venner i Sverige. Arndt studerede historie ved universitetet i Greifswald, hvor han i 1805 ansattes som professor. Senere arbejdede han for den kendte preussiske statsmand Freiherr vom Stein, hvorpå han i 1818 blev professor i Bonn.

I sommeren 1816 ville Arndt gerne kombinere et familiebesøg i Pommern med en tur til Sverige, med det kunne pludseligt ikke lade sig gøre, da den svenske gesandt i Berlin nægtede ham indrejsevisum; formentlig fordi Arndts venner i Sverige var kendt som arge modstandere af kronprins Bernadotte. I stedet besluttede professoren sig for at besøge den danske hovedstad, hvor han aldrig havde været før, og her havde han ingen visumproblemer. Turen til København valgte han at lægge over Kiel, hvorfra der var en fast færgeforbindelse nordpå, samtidig med at han kunne få et indtryk af, hvordan man så på de tyske enhedsbestræbelser i den holstenske universitetsby. Opholdet i Kiel blev en stor succes for Arndt; han blev modtaget overordentlig venligt og ligefrem fejret af universitetets tyskorienterede lærere. Selvom Kiel var en overvejende tysktalende by, boede der også en del danskere her, og en af disse, Enevold Engholm, havde med stigende misfornøjelse bemærket sig Arndts venlige modtagelse. Den 44-årige Engholm var kort tid før blevet afskediget som kaptajn fra hæren i forbindelse med den store styrkereduktion, som fulgte i kølvandet på Norges afståelse og fredstidens komme, og han levede nu af en lille pension. Med Arndts komme øjnede han en chance for at bringe sit navn i erindring hos højtstående personer, idet han i et alarmerende brev til politichef Kaas advarede om Arndts kommende besøg i København.¹¹ Engholm kunne oven i købet

ydermere oplyse, at Arndt i 1814 offentligt havde omtalt danskerne som "et lille, svagt folk, der ville være meget lidt, uden de landsdele, det har i forlening fra Det Tyske Rige", og i en anden brochure fra samme år havde professoren direkte kritiseret den danske forvaltning af Hertugdømmerne, hvis indbyggere havde ret til at blive regeret "efter love og ikke som underkastede slaver".¹²

Da Kaas læste Engholms brev, var han ikke i tvivl om, at Arndt måtte være "meget mistænkelig" og han bad omgående politidirektør Otto Hvidberg og lederen af Paskontoret, passekretær Christian Hasse, om at holde "et vågent øje med ham" og især være "opmærksom på det selskab, han søger".¹³ Kaas var uden tvivl bange for, at Arndt skulle sætte sig i forbindelse med nogle af de mange holstenere og slesvigere i København, der kunne tænkes at sympatisere med de pangermanske og liberale bevægelser sydpå. To år før havde Arndt agiteret stærkt for dannelsen af "patriotiske, liberale foreninger" overalt i Tyskland, så at forbinde ham med sådanne planer, var langt fra uden grund.¹⁴

Allerede inden professor Arndt satte foden på dansk jord, var han blevet observeret af en politiagent om bord på båden fra Kiel. Passekretær Hasse havde nemlig allerede på dette tidspunkt indgået aftale med et af besætningsmedlemmerne om at indrapportere mistænkelige rejsende, og denne kilde kunne nu fortælle, at Arndt under overfarten "har talt meget om folkets frihed og holdt hele prædikener om stænderforsamlingerne, så samtlige passagerer blev helt begejstrede, og under høje hurraer drak hans skål". Med sig på turen havde Arndt haft en håndfuld tilhængere, og de fik straks ved ankomsten til København kort og kontant af Hasse besked på, "at de inden 14 dage må have skaffet sig arbejde og bringe mig en skriftlig attest derpå fra deres principal; i modsat fald må de forlade de danske stater, da man ikke tåler brødløse folk her".¹⁵

Selvom Arndt under den første del af sit ophold i den danske hovedstad blev skygget af Hasses folk, der også holdt øje med de tysktalendes mødesteder, fandt man intet kompromitterende. Derfor besluttede Hasse den 25. juli 1816 at gennemse Arndts værelse på Hotel Royal, men heller ikke her fandtes noget mistænkeligt. Alt blev omhyggeligt registreret og noteret ned for øjnene af den dybt forundrede professor, der ikke mente at have fornærmet Danmark eller den danske konge. Hasse havde i årene før, han blev passekretær i København, som tidligere nævnt, været ansat i det franske politis tjeneste i Nordtyskland, og her havde han lært at blive en dygtig sporhund. Det kom tydeligt frem under randsagningen, hvor han en overgang troede, at Arndt kunne være så snu at skrive i kode. I rapporten noterede Hasse nemlig, at han fandt "en dagbog ført af ham selv, hvori han siger

bl.a. i Oldesloe: Die Felder und Wiesen sind mit lebendigen Haken umzäunt, und ich glaube daß diese Einhegung auch mattere Felder fruchtbar macht.??---.¹⁶ Denne strofe var mig kun påfaldende ved den besynderlige interpunktuatation”. Hvilket hemmeligt budskab, der kunne tænkes at gemme sig bag kombinationen: 1 punktum-2 spørgsmåltegn-3 streger, giver Hasse os desværre ikke noget bud på.¹⁷

Under opholdet besøgte Arndt den preussiske gesandt i København og en række danske kulturpersonligheder, heriblandt Adam Oehlenschläger. Han foretog også en udflugt til Møns Klint, nu fuldt bevidst om at være under observation. Umiddelbart efter det ubudne politibesøg på hotellet informerede han veninden Johanna Motherby om, at hun ikke skulle forvente flere breve fra ham i København, “fordi man her, og måske andre steder, åbner mine breve”, og to dage senere meddelte han kollegaen Karl Theodor Welcker, at “jeg lever ganske behageligt her, selvom politiet gennem de spørgsmål, de stiller til mig, klart forråder deres angst over, at jeg skal være en tysk jakobinerudsending”.¹⁸

Ernst Moritz Arndt (1769-1860).
Arndt tegnet omtrent på det tidspunkt da han
besøgte København for første og sidste gang. Litografi af ukendt kunstner
(Österreichische Nationalbibliothek, Wien).

I hvilket omfang Arndt blev skygget under resten af Danmarksopholdet, foreligger der ingen oplysninger om, ligesom vi heller ikke kender de konklusioner, politiledelsen drog af sagen. Hasse selv var tydeligvis ked af, at det ikke var lykkedes ham at finde nogen smoking gun hos Arndt, og bedre

blev det naturligvis ikke af, at Kaas ikke kunne skjule sin irritation over det pauvre resultat. Hasse kunne dog trøste sig med, at han ikke havde fundet grund til at være utilfreds med folkenes indsats; “problemet” havde alene bestået i, at Arndt ikke havde været så ”farlig”, som man havde forventet. Professor Arndt følte sig for sin dels vedkommende meget pikeret over den måde, han var blevet behandlet på, og han satte aldrig mere sine ben i Danmark. Da han mange år senere blev indviklet i en ny diskussion om de ømtålelige tysk-danske hertugdømmer, mindedes han den gamle episode fra 1816 med en spids bemærkning om, at ”jeg lærte den sommer danskerne at kende som et højst pirreligt og forfængeligt lille folk, hvis lige jeg på mine mange verdensvandringender endnu ikke havde mødt mage til”.¹⁹

Politiagenterne under gadeurolighederne i 1819

Årene efter 1815 prægedes af store vanskeligheder med at tilpasse sig de nye forhold efter årtiers krig og økonomiske krise, og den 2. august 1819 udbrød der voldsomme uroligheder i den sydtyske by Würzburg. De spredte sig hurtigt til andre byer, og nåede allerede den 20. august Hamburg, hvor forløbet mindede meget om det, man så andre steder: Masser af mennesker på gaderne, politikampe, overfald på jøder og ødelæggelse af deres forretninger, udgivelse af flyveblade – nogle med den uhyggelige overskrift: ”Juden verreck” (”Død over jøderne”). Målet var at få masserne mobiliseret, så man kunne få jøderne smidt på porten og beslaglagt de store formuer, som man fantaserede om, de måtte være i besiddelse af.

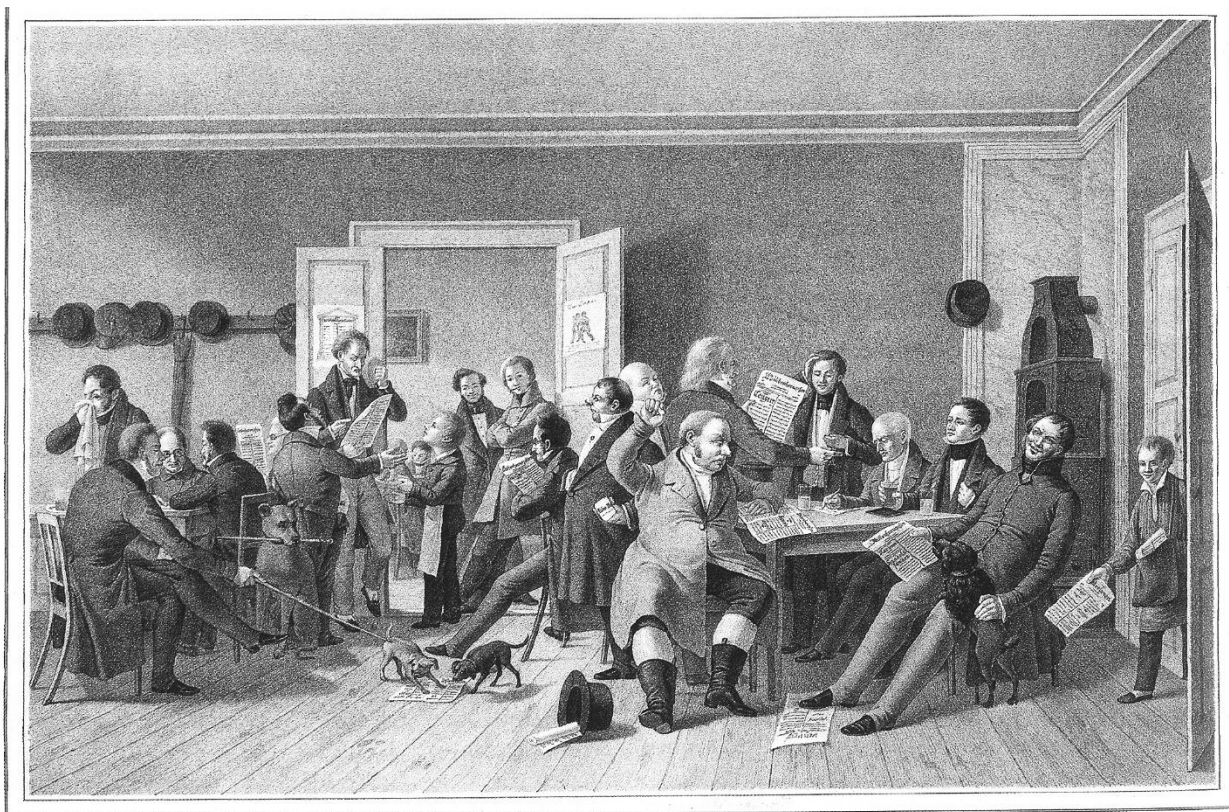
Myndighederne i Hamburg havde store problemer med at opretholde ro og orden; for hansestaden rådede ikke over egen hær, og at bede nabostaterne om hjælp ville være noget af en ydmygelse. I København fulgtes udviklingen med stigende uro, og den 30. august 1819 skrev Frederik 6. bekymret til Kaas, at ”urolighederne i Hamburg vedbliver, og jøderne forsøger at flygte i hobetal til Altona”, der lå i hertugdømmet Holsten. Han bad derfor politichefen om, at man holdt godt øje med situationen i København og ”idelig undersøger i hemmelighed stemningen mod jøderne, for at man med kraft kan imodstå ethvert indgreb mod deres sikkerhed, thi dette er og bliver blot en begyndelse til mere uordener, som må tidligt standses”.²⁰

Magtanvendelse, forbud og dusør

Frederik 6.’s strategi gik altså ud på at slå hurtigt og hårdt til, og der skulle ikke gå mange dage, inden han fik mulighed for at afprøve den i praksis. Allerede 3. september 1819 forelå nemlig de

første tegn på, at gnisten var sprunget videre til København, for da fandt man et opslag på Børsen, som opfordrede folk til at smide jøderne på porten. Politichef Kaas orienterede omgående kongen, samtidig med at politidirektør Hvidberg fik ordre om at anvende ”alle de midler, der er i politiets hænder for at opdage ham (dvs. plakatsætter) eller det parti, som sandsynligt søger af private hensigter at fremkalde optrin lig dem i Hamburg. Her må ingen penge spares, det er netop et af de tilfælde, hvor politidirektøren kan vise, at han ved at gøre rigtigt brug af den ikke ubetydelige sum, der er anfortroet hans hænder til bedste for politiet”.

Kaas nøjedes ikke blot med at blæse alarm; han havde også ganske præcise ideer om, hvad der skulle gøres. Han fortsatte nemlig i brevet: ”Jeg holder for, at man må være meget opmærksom ikke blot på alt, hvad der tales om og foregår på Børsen, men at man tillige må holde et vågent øje med klubberne, og dér have fortrolige, som underretter politidirektøren om alt, hvad der tales om. Det er ved sådanne lejligheder, at en embedsmand i Deres Velbårenheds stilling kan og bør vise, at han forstår vedbørligt at udføre sit embede. Det gælder ikke kun om at standse ethvert optrin, der kan finde sted - dertil gives der midler nok - men at forekomme (dvs. forhindre, forebygge) dem. Skulle Deres Velbårenhed erfare noget mere, eller der hænder noget, hvoraf man kan slutte sig til noget for den offentlige rolighed eller for privatmands sikkerhed betænkeligt optrin, da behag at sende mig et bud, og jeg skal uopholdeligt komme til byen og dele alt arbejdet med Dem”.²¹

Dagens avis er kommet!

Efter Frederik 6.'s død i 1839 nærmest eksploderede den offentlige debat, og det kom bl.a. til udtryk ved et omfattende foreningsliv, hvoriblandt læseforeningerne med deres daglige friske forsyninger af danske og udenlandske aviser og tidsskrifter hørte til de vigtigste. Litografi af Edvard Lehmann: "Kiøbenhavnsposten", ca. 1840. (Københavns Museum).

Politidirektør Hvidberg og hans betjente fik ikke lang tid til at sondere stemningen, for allerede næste dags nat bragede det løs. Den 4. september om aftenen samledes store folkemængder i indre by, hvor de chikanerede jøderne, og ikke mindst smadrede ruder og inventar i mange strøgforretninger. Den tilstedeværende politistyrke kunne intet stille op, og Hvidberg blev derfor tvunget til at rekvirere militær assistance. Heller ikke en mindre infanterivagtstyrke fra Hovedvagten på Kongens Nytorv formåede at genskabe ro og orden; det lykkedes først, da husarerne kom til. Med indsættelse af denne beredne enhed var myndighederne ved at nå deres yderste magtmiddel, og nu tegnede situationen ganske alvorlig.

I løbet af den 5. september 1819 udstedte Hvidberg derfor en politiplakat, der pålagde alle at afholde sig fra at deltage i gadeaktioner, og efter nye uroligheder samme dags aften udsattes en kæmpe-dusør på 4.000 rigsbankdaler for oplysninger, der kunne føre til hovedmændenes pågribelse. Samme dag udgik også en kongelige proklamation, der forbød alle offentlige forsamlings, samtidig med at alle pågrebne lovovertrædere advaredes om, at de ville blive dømt ved standret. Heller ikke

denne drastiske udmelding lagde nogen dæmper på de natlige udskejelser, og derfor fulgte den 7. september en ny politibekendtgørelse, som lukkede alle værtshuse mellem kl. 20 og 5 samt indførte udgangsforbud for tjenestefolk, børn og unge mennesker. København var nu regulært en by i undtagelsestilstand.²²

Tacklingen af disse natlige uroligheder, der strakte sig over en uge, skete i en løbende dialog mellem Frederik 6., Kaas og Hvidberg, men med Kaas som omdrejningspunktet. Selvom ingen af herrene rystede på hånden, var det ikke med stor lyst, de havde måttet kalde militæret til hjælp, for dermed udstilledes jo politiets begrænsede potens. Den 11. september 1819 pålagde kongen derfor Kaas at tage initiativ til at oprette "et interimistisk assistancekorps for Københavns Politi", og umiddelbart efter blev politiassistenterne bedt om at udarbejde lister over alle brugbare mænd i deres distrikter. En senere gennemgang afslørede imidlertid, at kun sølle 11 af de i alt 258 personer havde "den alder, konstitution og andre egenskaber, at en sådan politifunktion med tillid kan anbefros dem", og den 24. september 1819 skrinlagdes projektet, både fordi Hvidberg, og efterhånden også Kaas, talte imod det, og fordi det gav anledning til meget snak rundt om i byen.²³

Surveillance

I midten af september 1819 var hovedstaden faldet så meget tilbage i sine vante folder, at myndighederne turde ophæve udgangsforbuddet og indstille de ekstraordinære militærpatruljer.²⁴ Som det tidligere er fremgået, pålagde Kaas ved urolighedernes begyndelse politidirektøren at bruge informanter, men intet tyder på, at dette skete, og derfor overdrog han nu opgaven til passekretær Hasse, der i sin første rapport fra den 28. september 1819 kunne meddele, at han havde iværksat overvågning af Pierre Fousanees restaurant, et ikke nærmere angivet fransk kaffehus samt af Fabricius' Klub. Overvågningsindsatsen hos Fousanee karakteriseredes som intensiv, mens den de andre steder kun var "mådelig, da jeg ikke vil anvende for store summer, førend Deres Excellence (dvs. Kaas) ved en 14-dages prøvetid har fundet for godt at autorisere mig til en større udvidelse af surveillancen (dvs. overvågningen). Således som jeg nu har indrettet det, er den månedlige udgift mellem 25-30 rigsbankdaler i sedler".²⁵

Passekretær Hasse røbede ikke navnet på agenten, som leverede ham følgende rapport: "I Fabricius' Klub har admiral Krieger sagt til Hans Excellence, gehejmekonferensråd von Sehested samt en del af selskabet, som omringede ham: At regeringen var slet, og alle var misfornøjede med den, hvilket

de også havde årsag til, thi såvel militære som civile embedsmænd var dårligt aflagte (dvs. lønne-
de), og at det var ham selv det samme, om han fik sin afsked eller ej, thi han havde nok at leve af.
Søndag aften den 26. spiste nogle få mennesker hos Fousanee, som talte om ligegyldige ting. Man-
dag middag den 27. spiste konferensråd Schlegel og regimentskvartermester Wegel ved et bord til-
lige med en tredje. Hvad de talte om, kan ikke med vished fremsættes, thi deres tale var meget sagte
og hviskende”.²⁶

Det var ikke voldsomt imponerende resultater, der kom ud af denne første indsats; at Holmens chef,
admiral Krieger var utilfreds med regeringen lød naturligvis interessant nok, men at han skulle være
bagmanden bag urolighederne, forestillede næppe nogen sig. Alting tyder da også på, at Kaas snart
indstillede aktiviteterne; i hvert fald findes ingen rapporter før i november 1819, hvor frygten for
nye optøjer aktualiseredes, og hvor Hasse igen blev bedt om at sende informanter i byen.

Den første agent fik til opgave at genoptage observationerne på byens traktørsteder, og i rapporten
til Kaas den 18. november 1819 bekræftede Hasse, at agenten ”besøger dagligt alle offentlige steder
af mellemklassen, hvortil jeg giver ham et bidrag af 4 a 5 mark om dagen, hvorved han bliver sat i
stand til i forvejen at erholde kundskab om, hvornår en tumult hensigtes”.

Preussisk paskontor med danske rejsende 1859. Der findes ingen billeder af danske paskontorer eller politilokaler før fotografiets tidsalder, og derfor gengives her Felix Schlesingers maleri fra 1859 med titlen: ”Hans Christian Andersen und sein Freund Edgar Collin unter Auswandern auf einer deutschen Passtube”. (Deutsches Auswandererhaus, Bremerhaven)

Hasse udtrykte videre i rapporten frygt for, ”at gæringen imod mosaitterne ved påfaldende lejlighed vil ytre sig igen”, og derfor havde han instrueret agenten om, at han i så fald skulle ”blande sig mellem tumultanterne, men da han for at opnå hensigten (dvs. at finde ud af, hvem anførerne var), må opholde sig i forgrunden, så kan det letteligt ske, at han blev arresteret, omendskønt han kun passivt, og på ingen måde aktivt, skal forholde sig”. Denne risiko var imidlertid så skræmmende, at agenten havde sagt nej til at medvirke, med mindre han garanteredes omgående løsladelse efter en eventuel arrestation.²⁷

Få dage senere rapporterede Hasse om rygter, det udråbte den 24.-25. november 1819 til nye aktionsdage. Personligt troede han ikke på dette, men havde alligevel ansat yderligere en agent til ”i påkomne tilfælde at blande sig imellem tumultanterne”. Også agent 002 var bange for at blive arresteret og ønskede garanti for omgående løsladelse. For at Kaas kunne udstede sådanne forholdsordrer, måtte han vide, hvem de pågældende var, og derfor røbede Hasse deres identitet: ”Den ene hedder Rosenberg, og når han skulle blive arresteret, giver han sig navnet: Jonas. Ved arrestationen er han ikklædt en grøn frakke. Den anden hedder Henningsen, og giver sig navnet: Haj, og er ikklædt en grå frakke. Tillige beder jeg, at Deres Excellence vil give ordre, når en af dem skulle blive arresteret, at han da straks, uden videre eksamination om hans stand og bopæl m.m., bliver sat på fri fod. Jeg er borgen for disse to mænd, at de ikke vil vise dem aktive, men de må bruge deres mund for ikke at gøre sig mistænkt hos tumultanterne og for at vinde deres tillid”. Hasse oplyste endvidere om, at han overvejede at ansætte en tredje mand, ”som hedder Gøtze, men jeg må først nærmere erkyndige mig om ham; også forekommer han mig noget frygtsom, og dertil (dvs. som politiagent) må vel kun bruges raske mænd”.²⁸

Når man læser den ovenfor citerede rapport, får man indtryk af, at agenternes rolle primært gik ud på at være skjulte observatører, som senere kunne bruges som vidner i Politiretten, men Hasse forestillede sig imidlertid også, at ”jeg en af dem morgenen i forvejen skal låne mit politiskilt, for at han kan anholde den mest skyldige”. Hvis Kaas gav grønt lys for dette, ville han betro sit skilt til ”Rosenberg, thi han er den bedste af alle og tillige stærk og robust for at kunne holde sin mand”.

Hasse fik ret i sin spådom om, at de sidste måneder af 1819 blev rolige, og han havde også en forklaring på det, nemlig at københavnere var blevet bange: ”I det hele taget er den gemene mand for nærværende tid meget usikker og frygtsom, da man almindeligt tror, at ved flere personers ind-

skrivning på Politikammeret, som for nogen tid siden skete, et hemmeligt politi er oprettet". Han noterede videre med tilfredshed, at det var "en tro, som hos pøbelen, ikke kan være skadelig".²⁹ Et par uger senere gentog Hasse alt rolig-meldingen med en nærmest triumferende tilføjelse om, at "jeg holder det næppe for muligt, at noget kan passere, uden at jeg i forvejen skal være underrettet derom". Nok så afgørende for opretholdelsen af roen var det ifølge passekretæren, at der "i den lavere klasse hersker almindelig frygt for et haute police eller hemmeligt politi, hvori mine få agenter søger at bestyrke dem, hvorved de vinder tillid og fortrolighed, og dermed bliver sat i stand til bedst at kunne gavne".³⁰

I forbindelse med de tidligere omtalte hjælpepolitikorpsplaner i september 1819, havde politidirektøren indkaldt en del mænd til samtaler, og dette var åbenbart af mange blevet tolket som tegn på, at København Politi var i færd med en opbygge et hemmeligt sikkerhedspoliti af virkelig store dimensioner. Som det fremgår af Hasses bemærkninger, spillede hans folk bevidst på dette, og foregav at en sådan oprustning virkelig *var* i gang. Nok så bemærkelsesværdigt er det, at se Hasses villighed til at give agenterne politibeføjelser uden at reflektere nærmere over konsekvenserne. I samme øjeblik folkene trådte åbent frem under en aktion, ville deres agentrolle være udspillet, da det straks spredtes i byen, at de var i politiets sold – med de personlige konsekvenser dette også kunne tænkes at få for dem.

De voldsomme gadeuroligheder i sensommeren 1819 tvang Københavns Politi til at gå i aktion for fuld udblæsning, og her nøjedes man ikke kun med at gribe til de traditionelle metoder (påbud, forbud, kontrol og magtanvendelse), man brugte også hemmelige agenter. Som vi har set det, fik disse til opgave at følge de natlige uromagere med det primære sigte at identificere hovedmændene, så disse kunne pågribes. Som bekendt var enevældens magthavere præget af forestillinger om, at enhver urolighed, revolte eller fangeopstand var en enkelt eller nogle få personers værk, og at det derfor handlede om at få disse hovedmænd elimineret så hurtigt som muligt. Derfor så vi også politiledelsen kalkulere med at udstyre civilagenterne med politiskilte, således at de i højspændte situationer kunne kaste masken og foretage anholdelser. Så langt kom det dog ikke i 1819; måske fordi passende situationer ikke forelå, eller måske fordi politiledelsen kom på bedre tanker. Ved at lade agenter agere politi fik man godt nok fat på en eller flere mulige hovedmænd, men da disse højst sandsynligt ville benægte alt, måtte man i retten kunne stille med mindst to, uafhængige vidner, og det faldt svært, da man jo ikke kunne bruge de medvirkende agenter. Derfor var der set med politi-

ets øjne en nærliggende fare for, at sådanne arrestationer ikke førte til domfældelse, samtidig med at de agenter, der sprang ud som politimænd, ikke senere kunne bruges. De manglende refleksioner over ulemperne ved at forvandle civilagenter til åbenlyse politifolk synes at bekræfte, at brugen af sådanne agenter i større målestok var ret ny i 1819.

Det ses ofte fremhævet, at det skulle være politiets manglende gennemslagskraft under gadeurolighederne, der udløste politidirektør Hvidbergs afskedigelse pr 1. januar 1820, men det har intet på sig. Baggrunden for denne lå alene i Hvidbergs årelange samarbejdsvanskeligheder både i forhold til politiassistenterne og til politichefen. Den 10. august 1819 – altså en lille måned *før* urolighedernes begyndelse – skrev Kaas til Frederik 6. og bad kongen om at afskedige Hvidberg, der gennem lang tid ikke havde vist sig at være i besiddelse af ”de egenskaber, som – efter mit omdømme – karakteriserer den embedsmand, der er anfortroet politibestyrelsen i en stor og folkerig stad, som tillige er kongelig residens og en vigtig sø- og handelsplads”.³¹ Når Kaas ikke tidligere havde bragt ønsket op, skyldtes det alene, at han havde villet afventet, at der skulle blive en vellønnet retrætepost som viceborgmester i København ledig.³² Grunden til at Frederik 6. ikke straks imødekom Kaas og eksekverede afskedigelsen, var uden tvivl de verserende rygter sydfra om uroligheder. Det ville være uklogt lige præcis i en sådan situation at skille sig af med en trods alt erfaren politidirektør, og derfor skete det først, da faren var drevet over.³³

Den store provokatøragentoperation mod Jernringsgruppen i 1820

Som 1819 blev også 1820 et turbulent år, og da udenlandske bulletiner begyndte at berette om revolutioner i Madrid og Napoli efterfulgt af liberale magtovertagelser begge steder, blev både kongen, Kaas og den nye politidirektør Kierulff yderst foruroligede. I begge hovedstæder gennemførtes omvæltningerne af officersgrupper, og hvad kunne og skulle der gøres, hvis sådanne revolter spredte sig til Nordeuropa? Vendtes blikket mod syd havde man kunnet iagttage, hvorledes de tyske fyrster og den østrigske kejser allerede i 1819 havde rustet sig mod noget sådant ved vedtagelsen af en række politiforanstaltninger i form af skærpet presse censur, oprettelse af en fælles kriminalkommission samt indførelse af streng kontrol med alle universiteter. Disse såkaldte Karlsbader Beschlüße af 20. september 1819, var også gældende for hertugdømmerne Holsten og Lauenborg, men umiddelbart var det ikke herfra, den danske regering frygtede den store uro, ikke engang fra Kieleruniversitetets studenter. Liberale revolutioner var og blev storby- og frem for alt hovedstadsfænomener.

Den 15. august 1820 fik Kaas nys om, at der arbejdedes på at danne en liberal forening i København med det formål at agitere aktivt for indførelsen af et konstitutionelt monarki. Medlemmerne skulle efter sigende bære en jernring på højre hånds langfinger som hemmeligt tegn, og derfor døbte han gruppen: Jernringsforeningen.³⁴ På samme måde som urolighederne i 1819 var inspireret udefra, var det også tilfældet med jernringene, der både i Tyskland og Italien brugtes som hemmelige kendetegn af radikale liberale grupper. Formelt set var der ikke tale om nogen forening, men mere om en kaffeklub for mænd med stærke liberale sympatier. De var alle i forvejen medlemmer af læseselskabet Clio, hvor embedsmænd, universitetsfolk og officerer mødtes dagligt for at læse aviser og tidsskrifter samt for at debattere tidens aktuelle emner.

Manden, der informerede Kaas om gruppen, var lægen Johann Wendt, der selv havde hørt om den fra Clio-kollegaen Jens Kragh Høst. Da der var tale om en politisk konspiration – eller noget, der kunne udvikle sig sådant – henviste Kaas til Kierulff, som omgående hvervede både Wendt og Høst som informanter. Dermed var grunden lagt til den store politi- og overvågningsindsats mod Jernringsgruppen, der få måneder senere førte til arrestationer og dødsdomme. Det er historien om dr. Dampe, der findes udførligt omtalt i de fleste Danmarkshistorier, og som derfor ikke skal genfortælles her, men blot bruges som eksempel på politi- og provokatøragenters arbejde i en stor sikkerhedspolitioperation, hvor kilderne gør det muligt for os at komme tæt på de agerendes aktiviteter, motiver og personlige overvejelser, herunder ikke mindst deres frustrationer og samvittighedsnag.

Det siger sig selv, at Kaas umiddelbart efter mødet med Wendt orienterede Frederik 6., som snart fik rygterne bekræftet, da han nogle dage senere via sin generaladjutant, oberstløjtnant Hans Staal Lützen modtog melding fra en vis kaptajn Top om, at der eksisterede ”et selskab, som vil gøre en revolution”. Ikke mindst oplysningen om, at officerer angiveligt skulle være involveret, foruroligede majestæten, der straks sendte alt videre til sin politidirektør.³⁵

Slutterrigades menneskemylder anno 1831. På Statens Museum for Kunst er et af de kendteste guldalderbilleder Martinus Rørbyes maleri fra 1831 med titlen: "Arrestbygningen ved Raad- og Domhuset". Det er tydeligvis folkelivet, der optager Rørbye, og kigger man godt efter, kan man måske oven i købet få øje på en hemmelig politiagent. (Statens Museum for Kunst).

Skygning og overvågning

Hverken hos Frederik 6. eller Kaas herskede nogen tvivl om, at man stod over for en potentiel farlig bevægelse, som måtte overvåges nøje, således at man, om nødvendigt, kunne slå hårdt til i tide.

Samtidig begyndte urolige grupper igen at bevæge sig rundt i Københavns gader om natten, og den 9. september 1820 betonedede Kaas overfor politidirektøren, at "skal disse optrin vedvare, da kan det blive spørgsmål, om man længere bør sidde rolig eller vove et skridt. Jeg frygter for, at det er indledning til den store scene, der forberedes".³⁶ Hvad der præcist lå i dette, blev ikke nærmere uddybet, men at der var fare på færde stod klart. Kierulff fortsatte derfor som indsatsleder, og selvom han helt fra begyndelsen havde været heldig med at hverve Wendt og Høst, kunne ingen af disse fine herrer dog bruges til det skygningsarbejde, der omgående sattes i værk for at få identificeret "problemets" omfang. Ganske oplagt koncentrerede man sig om at overvåge Jernringsgruppens uofficielle leder, litteraten Jørgen Blok Tøxen, men også dennes nærmeste medarbejder, dr. Dampe kom i kikkerten.

Når det handlede om skygninger, trak man som tidligere på passekretær Hasse og hans folk, men også almindelige betjente blev sat på opgaven. Således er bevaret et par af betjent Christoffer Johnsens overvågningsrapporter fra 29.-30. august 1820, mens vi på anden hånd hører om betjent Troels Berthelsen Lauridsen, som Wendt direkte advarede Kierulff mod at anvende: "For Guds skyld brug ikke et menneske til at passe på Dampe, som jeg tror, hedder Berthelsen. Dampe har besluttet, at, når denne person følger ham på hælene, da at ville lade ham afprygge. De må være forsigtig i valget af Deres subalterne eksplorationsfolk". Hvorvidt politiledelsen her i begyndelsen af forløbet bevidst

iværksatte en åbenlys overvågning – en såkaldt klodsholdsobservation³⁷ – for at skræmme Tøxen og Dampe til at indstille aktiviteterne, er der intet, der umiddelbart tyder på, men udelukkes kan det naturligvis ikke.

I en anden rapport beretter Wendt følgende om sit besøg hos Dampe den 23. september 1820: ”Klokken hen mod 1 gik jeg op hos Dampe og fandt politibetjenten, som jeg i går aftes talte med, i døren”. Indenfor i lejligheden begyndte Dampe ”atter at tale mod det afskyelige spionsystem og fortalte, at atter igen en plump politibetjent – ikke engang en spion – stod i døren. Om jeg havde set ham?”. Samtidig med at Dampe således kraftigt udtrykte sin harme over overvågningen, frydede han sig dog over, ”at disse spioner er for dumme”, og videre betroede han Wendt, at ”vi har alle spioner for os (dvs. på vores side). Vi ved adskilligt just ved hans (dvs. politidirektørens) lange lømler”.³⁸

Ved siden af de almindelige politifolk benyttede passekretær Hasse også civilagenten S, som i øvrigt snart viste sig at hedde Schmidt. Det kom Hasse nemlig til at røbe den 20. september, hvor han informerede Kierulff om, at ”Schmidt blev i går syg og måtte kl. 10 om formiddagen forlade sin post; i dag ligger han til sengs”. Sygemeldingen kom højst ubelejligt for Hasse, men heldigvis lykkedes det ham hurtigt at engagere ”forrige teskænker i Gothersgade 24 Peter Larsen”, som allerede den 20. september ”gør sin første prøve; han kender Blok Tøxen meget godt, men da denne altid ser ned til jorden, så tror han at kunne opnå hensigten (dvs. uset at observere Tøxen)”. Peter Larsen overtog nu skygningen de sidste dage, indtil Tøxen i slutningen af måneden lod sig købe til at trække sig som Jernringsgruppens leder. Interessen samlede sig herefter udelukkende om den nye, uofficielle formand Jacob Dampe, rundt om hvem politidirektøren snart fik spundet et så stærkt agentnetværk, at han slet ikke behøvede at lade ham observere på gaden. Tværtimod kunne skygning i denne fase være direkte skadelig, da de kunne gøre Dampe så bange, at han helt opgav ævred, eller måske få ham til at foretage ukontrollable ting. I begge tilfælde ville en stor, og efterhånden dyr, politioperation gå i vasken.³⁹

Samtidig med skygningen af Tøxen havde Kierulff opbygget et informantnetværk af gentlemen, og i dette spillede Johann Wendt en nøglerolle. Wendt var i 1813 blevet overlæge på Almindeligt Hospital, og desuden var han kendt for sin omfattende skribentvirksomhed – og for liberale sympatier. Som tidligere omtalt blev han hvervet som informant, da han første gang orienterede Kierulff om

jernringsaktiviteterne, men Kierulff havde også stærkt brug for Wendt til en anden opgave, nemlig som en paymaster, der kunne kanalisere penge ud til de øvrige agenter, der jo alle var mere eller mindre afhængige af økonomiske tilskud. Wendt fungerede på mange måder som det, man i moderne politisprog kalder en cut-out, dvs. en agent, hvis primære opgave det er at fungere som mellemled mellem andre agenter.⁴⁰

Under hele forløbet opretholdt Wendt en tæt, venskabelig forbindelse både med Tøxen og Dampe, som han sørgede for fik økonomisk støtte, og måske troede han også gennem sin indsats at kunne redde dem fra de lurende farer. Kun fire dage før Dampes arrestation formanede han Kierulff om, at ”vi har kun at virke, at Dampe ikke i hans gale eller eksalterede tilstand gør dumme streger, som kan have sørgelige følger”. Til trods for disse tætte kontakter til politiledelsen, blev Wendt *ikke* informeret om Tops rolle som provokatøragent, og derfor kom det afsluttende plot og Dampes arrestation den 16. november 1820 fuldstændigt bag på ham.⁴¹

Man må undre sig over, at Wendt med sin paniske afsløringsangst, skrev så mange rapporter, som han gjorde, men han stolede åbenbart fuldt og fast på Kierulffs diskretion. Langt mere forsigtig var Høst; fra ham foreligger der så godt som intet skriftligt, men både gennem politidirektørens rapporter og andres breve ved vi, at han spillede en ganske aktiv rolle. Juristen Jens Kragh Høst var uheldigvis i 1808 blevet fradømt sit københavnske landsdommerembede, og som arbejdsløs kastede han sig ud i en omfattende skribentvirksomhed. Hans økonomi blev aldrig god, og derfor kunne han i 1820 lokkes med kontanter og jobudsigter. Det fremgår bl.a. af følgende passage i et brev fra Wendt til Kierulff den 24. september 1820: ”Se nu til, hvad De kan gøre for den stakkels Høst. Han er, da han skal betale husleje og to af hans sønner skal stå konfirmation, i den største forlegenhed”. Appellen fik politidirektøren til umiddelbart efter at indstille til Frederik 6., ”at doktor juris J.K. Høst må tilstås en vis sum månedlig, så længe han i den nævnte henseende opererer, samt at når han skaffer sådanne oplysninger om den omhandlede forenings hensigter, planer, forhandlinger mv. til veje, som kan sætte det offentlige nogenlunde i stand til at handle, skal han ej alene tilsiges løfte om passende befordring (dvs. ansættelse) under toldfaget, men endog om en vis årlig underholdning (dvs. understøttelse)”. Den 28. september 1820 godkendte kongen dette og meddelte Kierulff, at han vil ”bevilge ham (dvs. Høst) derfor 100 rigsbankdaler i sedler hver måned, indtil han kan erholde en for ham passende betjening (dvs. stilling). Disse penge vil Vi lade ham tilflyde ved dig”. På fire dage

havde politiledelsen fået rejst 1.200 rigsbankdaler i årlig ydelse til Høst, hvilket siger noget om aktionens høje prioritet.⁴²

Provokatøragentvirksomhed

I den første måned efter at man havde hørt om Jernringsgruppen, arbejdede politiledelsen således på højtryk med at indsamle informationer, idet rygten ville vide, at liberale kredse agtede at benytte sig af prins Christians fødselsdag den 18. september 1820 til en storstilet demonstration. Prinsen (den senere kong Christian 8.) havde i 1814 en kort tid været konstitutionel regent i Norge, og derfor knyttedes mange forhåbninger til ham og til hans vilje til at ville afskaffe den danske enevælde. Den 18. september 1820 forløb imidlertid uden nogen manifestationer, og allerede samme aften gjorde en synligt lettet Kierulff status i en udførlig redegørelse til Kaas. Han opfattede fortsat Jernringsgruppensagen som ”en vigtig statsgenstand”, men ”tror det hverken tilrådeligt eller muligt for øjeblikket at handle i sagen videre end som hidtil at følge de vedkommende skridt for skridt”.⁴³

Umiddelbart efter modtagelsen af politidirektørens redegørelse udarbejdede Kaas en indstilling til kongen, hvori han opridsede de foreliggende aktionsmuligheder. At indlede en regulær straffesag ved domstolene lod sig ikke gøre, fordi ”politiet har givet enhver af disse mænd (dvs. politiagenterne) løfte om under alle omstændigheder at fortie deres navne, så kan politiet ikke drage disse personer for lyset, når de ikke dertil giver deres samtykke – hvilket ikke er at forvente”. En anden mulighed gik ud på at fængsle de ledende Jernringsfolk på ubestemt tid uden anklageskrift og dom, men denne fremgangsmåde – en Guantánamo-løsning – var efter Kaas’ mening, godt nok mulig, men ikke tilrådelig, da den ”vil vække forbavselse og hos mange mistillid og misnøje. Den vil give alle misfornøjede og alle skralere våben i hænderne mod regeringen”. Et tredje alternativ bestod i at lade sagen behandle af en hemmelig kommissionsdomstol, men også her løb man ind i diskretionsproblemet omkring agenterne. Tilbage blev Kierulffs forslag, som Kaas endte med at anbefale, nemlig ”at man bør lade alt i status quo, forsyne politidirektøren med de fornødne midler til at følge personernes veje og derved således omsnøre dem, at de omsider, når de skulle vove et meget alvorligt skridt, falder ved deres egne handlinger”.⁴⁴

Den 19. september 1820, da Kaas skrev disse linjer, havde han takket være de mange informationer fra politifolk og agenter, et præcist billede af ”problemets” omfang. Man stod overfor en lille gruppe mænd, som ”alene har til hensigt at frembringe forvirring og mulig opløsning af al lovlig magt,

for desto bedre at kunne fiske i rørt vande og i håb om at forbedre deres stilling”. De var alle ”yderst fattige, isolerede, udelukkede fra alle selskaber og agtede mænds selskab. De vandrer i mørket og søger alene ved taler og skrifter, men til dels forgæves, at skaffe sig tilhængere”.⁴⁵ Karakteristikken er ganske rammende for Tøxen og Dampe, og umiddelbart skulle man forvente, at aktionen nu afblæstes. Man havde jo at gøre med nogle få, små og ubetydelige fisk, som der ikke syntes nogen grund til at stille et stort apparat op for at fange. Det kan derfor virke overraskende, at man valgte at fortsætte aktionen ved at fremprovokere et kriminelt forløb, som de pågældende kunne dømmes eftertrykkeligt på. Forklaringen er den, at det ikke længere handlede om nogle få, frihedselskende fusentaster, men om noget meget større, nemlig om at få sendt et kraftigt og utvetydigt politisk signal til danskerne om, at det nu måtte være slut med alle liberale forventninger om konstitutionelt monarki, trykkefrihed mm., og at regeringen havde i sinde at slå hårdt ned på alle systemkritikere – for slet ikke at nævne revolutionære. Året før havde denne konservative stemme talt tydeligt i Karlsbad; det var den samme røst, der nu hævdede stemmen i kongens København. Som led i den nye strategi mandsopdækkedes først Tøxen og snart efter Dampe af en lille gruppe mænd, der under skin af at være venner og allierede, overvågede og løbende rapporterede til Kierulff. Det drejede sig om Wendt og Høst, der indberettede direkte til politidirektøren, og om kaptajn Top samt et par andre officerer, der refererede til kongens generaladjutant Lützen, hvorfra alt i form af daglige situationsrapporter gik videre til Kierulff.⁴⁶ Opgaven blev nu ved hjælp af politiagenter at fremprovokere en strafbar handling under så kontrollerede omstændigheder, at de pågældende kunne gribes på gerningsstedet med fældende beviser, således at de med sikkerhed – og uden at man behøvede at føre vidner – kunne dømmes.

Det store spørgsmål for Kaas og Kierulff blev nu hvem, man skulle vælge som provokatøragent. Wendt kunne ikke komme på tale; han var en alt for fin og sart mand til dette beskidte arbejde, og desuden havde man fortsat meget brug for ham som paymaster. Heller ikke Høst syntes at være blevet seriøst overvejet, selvom han var den dyrest betalte agent. Kierulff følte sig tydeligvis utryk ved ham, og ville under ingen omstændigheder risikere, at han skulle lække sagen og skandalisere myndighederne, hvilket jo ville forværre en i forvejen spændt situation. Blikket faldt dermed på den fhv. kaptajn Christian Frederik Ludvig Top. Få måneder før var han blevet afskediget fra Livjægerkorpset med en årspension på 100 rigsbankdaler, og han stod nu – 34 år gammel med kone og børn – uden mange udsigter til nyt job. Familiens eksistens var truet, og den 4. oktober 1820 betroede han Wendt, at "jeg skylder endnu 100 rigsbankdaler til min husleje. Jeg har intet sted, hvor jeg kan

ty hen. Fattigvæsenets despoti er min lod for mine børn". Derfor tryglede han lægen om at gå til Frederik 6. om hjælp. Top var tydeligvis så desperat, at han var villig til at gøre alt, hvad man bad ham om, også til som provokatøragent at lokke Tøxen eller Dampe i en dødsfælde. I hans aktuelle situation var der ingen plads for fine fornemmelser.⁴⁷

I midten af september 1820 hed Jernringsgruppens leder stadig Jørgen Blok Tøxen, og han var udmærket klar over at være under intens observation, og ganske på det rene med, at han stod i alvorlig fare for at blive udsat for ting, der totalt kunne ødelægge hans og familiens skrøbelige eksistens. Den 44-årige Tøxen havde prøvet meget i livet, og bl.a. søgt at slå sig igennem som litterat, men intet af dette havde gjort ham rig, og i Wendts og Lützens rapporter berettes gentagne gange om hans store fattigdom og akutte likviditetsproblemer. Det var på den baggrund, at han omkring 1. oktober 1820 lod sig købe til at forlade ledelsen af Jernringsgruppen. Hvorfra initiativet udgik vides ikke, men begge parter havde indlysende fordele af aftalen. Tøxen kom ud af en dødsensfarlig klemme og fik oven i købet sin økonomiske situation kraftigt forbedret, mens politiledelsen slap af med en dreven oppositionsleder. Med den desperate, forbitrede og 14 år yngre Dampe på lederposten fik man langt lettere spil. Hertil kom, at Dampe som skæddersøn, arbejdsløs, fattig, fraskilt og opkomling stod helt uden magtfulde allierede, og der var således ikke mange hunde, der ville gø, hvis han blev skaffet af vejen. Skulle myndighederne slå hårdt ned og statuere et effektivt eksempel uden for mange "bivirkninger", kunne man ikke ønske sig nogen bedre mand end Dampe.⁴⁸

Desværre røber kilderne intet om, hvordan Top fik ordre om at fungere som provokatøragent, og heller ikke om i hvilket omfang han blev skriftligt eller mundtligt instrueret, men den situation, der forelå efter Tøxens sortie, udstak en ganske klar og enkelt opgave for ham, nemlig at få Dampe til egenhændigt at skrive nogle oprørske tekster, som politiet kunne pågribe ham med. Og sådan kom det også til at gå. Top spillede fint rollen som den falske ven, der opmuntrede, hjalp og gik til hånd, og det var også ham, der for politiets penge lejede det lokale i Brolæggerstræde nr. 73, hvor Dampe den 16. november 1820 så frem til at skulle mødes med sine sympatisører, men hvor han i stedet blev omringet og arresteret af en politistyrke, der straks greb ham og de papirer, han havde i lommerne. Herefter fulgte forhør på forhør, først på Politikammeret og senere i den særligt nedsatte kommissionsdomstol.

Arrestationen af dr. Dampe vakte uhyre opmærksomhed i København, og blev de følgende dages store samtaleemne. Ikke mindst de udenlandske diplomater var nysgerrige – for hvis der virkelig havde været et oprør under opsejling mod Frederik 6., var det noget, der straks skulle indberettes hjem om. Efter pres fra udenrigsminister Rosenkrantz sørgede Kaas for, at Statstidende allerede den 20. november 1820 kunne bringe en officiel redegørelse for sagen. Formuleringerne faldt ikke let, for på den ene side skulle man meddele udlandet, at der blot var tale om en ubetydelig krusning på vandoverfladen, mens man på den anden side måtte prøve at formidle det vigtige budskab til den danske befolkning, at der ville blive slået hårdt ned på enhver liberal opposition. Endelig kunne man for alt i verden ikke omtale de anvendte politimetoder, og derfor bildte man læserne ind, at politiet alene havde reageret, fordi mødet ikke var blevet lovligt anmeldt. Også i et enevældigt samfund med presseensur var medietackling vigtig.

Efter at Wendt de følgende dage havde loddet stemningen i byen, forsikrede han Kierulff om, at redegørelsen havde haft den ønskede beroligende virkning, og at ingen syntes at ane i hvilket omfang, der havde været brugt provokatøragenter. Derfor turde man godt i den senere officielle beretning i Collegialtidende fra februar 1821 gå det skridt videre og røbe, at politiet på forhånd havde været underrettet af en muldvarp, således at Dampe kunne anholdes i det øjeblik, han trådte ind i mødelokalet. Ved dette ordvalg kom det alvorlige signal til den danske befolkning til at fremstå tydeligere.⁴⁹

Det siger sig selv at processen mod Dampe måtte udspille sig i lukkede rum. Første akt fandt sted i en lille undersøgelseskommission bestående af politidirektør Kierulff og landsoverretsdommer Bentzen, som på daglige møder frem til den 1. december 1820 forhørte dr. Dampe og kredsen omkring ham, og det fremgik ikke her på et eneste tidspunkt, at der havde været tale om aftalt spil.⁵⁰ Først Dampes forsvarer, den kendte højesteretsadvokat Frederik Wilhelm Treschow, turde tage bladet fra munden, selvom han måtte være varsom, da han udmærket godt var klar over sagens højspændte politiske karakter. Set med Treschows øjne var Dampe et ”ved ulykker forvildet menneske”, der havde været ”i en sindsforfatning, der udelukker tilregnelighed” og som derfor burde findes. For dette talte, ifølge forsvareren, yderligere det faktum, ”at alle disse personer, skønt de vistnok i en god hensigt har villet tjene regeringen, dog har fremlokket og fremkunstlet en fortrolighed med Dampe, der vistnok har udklækket ideer hos ham, som ellers ikke ville være frembragt. Det er derfor vistnok ikke uantageligt, at hvis kaptajn Top og professor Wendt, løjtnant Rheinlæn-

der og doktor Høst, skønt de vel har handlet i en god hensigt, ikke havde påtaget sig roller i dette stykke, hvor Dampe troede sig at være bestemt til at spille hovedrollen, ville der intet være blevet af den hele farce”.

Treschow fandt uden tvivl brugen af provokatøragenten forkastelig, fordi den kriminelle handling ikke ville have foreligget uden Tops aktive medvirken, og han nedlagde derfor påstand om Dampes pure frifindelse. Det var en udmelding, der stod i kraftig kontrast til anklageren, generalfiskal Wiwets krav om, at Dampe skulle ikendes dødsstraf efter Danske Lovs majestætsfornærmelsesparagraf.⁵¹

Den 14. februar 1821 dømte kommissionen Dampe til døden,⁵² ikke på grundlag af Danske Lov, men med henvisning til den langt nyere trykkefrihedsforordning af 27. september 1799, hvis § 1 og 25 hjemlede dødsstraf for enhver, der opfordrede til oprør eller krævede forfatningsændringer. Dommen blev ikke appelleret til Højesteret, men tre uger senere af Frederik 6. allernådigst formildet til livsvarigt, strengt fængsel på Christiansø. I 1841 fik Dampe lov til at flytte til Rønne, men først efter enevældens afskaffelse i 1848 blev han definitivt benådet, hvorefter han vendte tilbage til fødebyen København. Her døde han i 1867, efter i 1858 at have udgivet sine fængselsindringer.⁵³

Politiagenternes belønninger

Når man ser tilbage på den store Jernringsaktion, fremstår Wendt som gentlemanagenten, der ikke høstede nogen økonomisk gevinst af sin medvirken, men derimod udnævntes han den 9. maj 1821 til dannebrogsmænd. Allerede i 1815 var han blevet ridder af Dannebrog, og ved nu ydermere at kunne hæfte sølvkorset på sin frakke, kom han op på riddernes elitehold. For Wendt betød sagen således et yderligere trin op ad ærens stige, men han havde også behov for al den støtte, han kunne få. Han frygtede nemlig hele tiden for at blive afsløret som gemen politispion. I 1904 fældede lægen Julius Petersen i *Dansk Biografisk Leksikon*, den dom over Wendt, at han ”uden større betænkelighed lod sig bruge af politidirektør Kierulff som spion og angiver, idet han dog samtidig - holdningsløst følelsesmenneske som han vistnok var - i øvrigt søgte at afværge de værste kalamiteter for sin ven”. At tidens gang er nådig ses deraf, at Petersens hårde og rigtige dom forsvandt fra de senere udgaver af leksikonnet, hvor de wendtske agentaktiviteter ikke nævnes med et eneste ord.⁵⁴

Høsts rolle blev relativ beskeden, men alligevel modtog han helt frem til sin død i 1844 100 rigsbankdaler om måneden i hemmelig kongelig understøttelse udbetalt via Kierulff og Wendt, der således fungerede som diskret udbetalingsagent i lang tid efter 1820.

Da Høst i 1835 udgav sine erindringer, kunne han vanskeligt undgå at komme ind på Dampe-sagen, som mange læsere jo havde i frisk erindring. I bogen nævner han, at flere dengang havde forventet at se ham tiltalt sammen med Dampe, mens andre ”betragtede mig som en af regeringen brugt spejder, og som den, der havde hjulpet til at forråde ham. Jeg erfarede med lige rolighed begge dele, thi jeg havde anvendt alt for at bringe ham på rette vej”. Det er således ikke ganske rigtigt, når historikeren Gerda Bonderup med henvisning til dette kildested, hævder, at Høst ”afviser meget kraftigt at han skulle have været spion”. Han undlod jo netop elegant at tage afstand fra denne mulighed, vel vidende at havde han gjort dette, kunne det nemt have provokeret folk, der vidste bedre, til af offentliggøre klare beviser på hans hemmelige meritter.⁵⁵

Også Top fik pengestøtte efter aktionens afslutning; således modtog han i juni 1821 80 rigsbankdaler fra Kierulff, og derudover blev både ham og en anden af de medvirkende officerer, Philip Rheinlænder, snart ansat ved hovedstadens toldvæsen som portkontrollører. Med den skarpsindighed og iagttagelsesevne, de havde lagt for dagen, måtte de være som skabt til at stå i de københavnske byporte og holde øje med, at ingen smuglede afgiftspligtige ting ind i staden. Top blev i øvrigt ingen gammel mand; han døde allerede i 1830, kun 44 år gammel af en hjerneblødning.

Anmeldelse til Politiet om Bødderne m. H. i Rosenborg-Arbejder, *Landsmærket* = Bøger, No. 145

No.	Bødderne af begge Hæder			Høst over 10 Aar		Ejendomsforholdene				Ejendomme af begge Hæder		
	Fulde Naam	Bødder	Stad og Bøddersted	Fulde Naam	Åar	Fulde Naam	Bødder	Ejendomsforholdene	Åar	Fulde Naam	Bødder	Åar
1	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
2	Karl Christian	Karl	Skjoldenborgholm									
3	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
4	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
5	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
6	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
7	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
8	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
9	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
10	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
11	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
12	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
13	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
14	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
15	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
16	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
17	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
18	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
19	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
20	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
21	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
22	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
23	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
24	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
25	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
26	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
27	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
28	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
29	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
30	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
31	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
32	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
33	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
34	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
35	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
36	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
37	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
38	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
39	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
40	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
41	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
42	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
43	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
44	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
45	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
46	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
47	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
48	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
49	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									
50	Anders Christensen	Anders	Skjoldenborgholm									

J. E. v. Osten,
Politimester,
København den 19 April 1825.

Mandtalsskema fra Landemærket nr. 145. Skemaet er udfyldt af hus-ejer Fielsøe 19. april 1823 og afleveret til politiassistent von Osten. Papiret dukkede op i 2014, da det afleveredes til et nordjysk museum, hvorfra det overdroges til Rigsarkivet. (Rigsarkivet, København).

Stemningsrapporter fra hovedstadens liberale miljøer 1840-42

Efter Frederik 6.'s død i december 1839, forventede mange, at den nye konge ville afskaffe enevælden. Det gjaldt i høj grad hovedstadens liberale, som direkte opfordrede ham til at gøre op med det gamle regimente. Det ville Christian 8. imidlertid ikke høre tale om, og dermed udløstes det, forfatteren Johannes Lehmann har kaldt ”den store skuffelse”. Mange liberale begyndte nu åbent at bekæmpe enevælden, og disse angreb førtes ikke mindst i medierne, hvor de liberale dagblade *Fædrelandet* og *Kjøbenhavnsposten* gang på gang dømtes for overtrædelser af presseensuren.⁵⁶

Allerede i sommeren 1840 begyndte politiet at overvåge hovedstadens liberale miljøer samt at indsamle stemningsrapporter fra offentlige mødesteder som værtshuse, kroer, cafeer og foreninger. Læseforeningen Athenæum på Østergade 68 var med sine 700 medlemmer et af byens centrale mødesteder, og her ville det være oplagt at få placeret en informant. Det viste sig oven i købet at være en let sag, idet foreningens bogholder allerede i 1835 havde sladret til politidirektøren om nogle medlemmers gøren og laden. Det drejede sig om Svend Christian Møller, som vi i 1828 finder ansat som kontorist og senere bogholder her, men da han i 1840 blev politiagent, var ansættelsen – uvist af hvilken grund – imidlertid ophørt. Nyt fast arbejde var det ikke lykkedes Møller at finde, og derfor var hans økonomi elendig. Bedre blev det ikke af, at hustruen i 1839 døde fra ham og ikke mindre end fem mindreårige børn. Svend Christian Møller var derfor mere end villig til at lade sig hverve af Kierulffs efterfølger som politidirektør, Christian Cosmus Bræstrup, til hvem han fra sommeren 1840 og de to næste år sendte over 100 udførlige stemningsrapporter.⁵⁷

Som politiagent måtte Svend Christian Møller hele tiden passe på ikke at blive afsløret eller påkalde sig uheldig opmærksomhed, samtidig med at han søgte at komme så tæt ind på folk som muligt. Dette lykkedes godt for Møller; f.eks. betroede han i oktober 1842 Bræstrup, at han en aften på Smedesvendenes Herberg havde gjort den erfaring, at ”det er i øvrigt slet ikke vanskeligt at observere disse ellers studse knægte, når man blot drikker lidt med dem, og taler et ligeså populært sprog som de selv”.⁵⁸

Mens Svend Christian Møller arbejdede for politiet, lykkedes det ham at blive deltidsansat sekretær for den nydannede Forening til Statsgældens Afbetaling. Morsomt er det at læse hans referat fra dens bestyrelsesmøde i oktober 1841, hvor formanden, den kendte teolog Jacob Lindberg, glædede sig over ”den lykkelige danske regeringsform og den store frihed til at ytre os i forsamlinger uden at

befrygte, at politiets hemmelige spioner omgav os”. Han skulle bare vide, at Møller umiddelbart efter mødet videregav hans udtalelser til politidirektøren.⁵⁹

Afrunding

På baggrund af denne artikel kan det konkluderes, at det nye sikkerhedspoliti, som den enevældige danske regering opbyggede efter 1800, blev en succes i den forstand, at det sikrede, at danskerne holdt sig i ro og hverken væltede regeringen eller lavede revolution. Som vi har set det, lå det hemmelige politi overordnet i kongens og politichefens hænder, mens de enkelte operationer lededes af politidirektøren og af passekretæren, som begge kunne trække på egne betjente og på civilagenter og informanter.

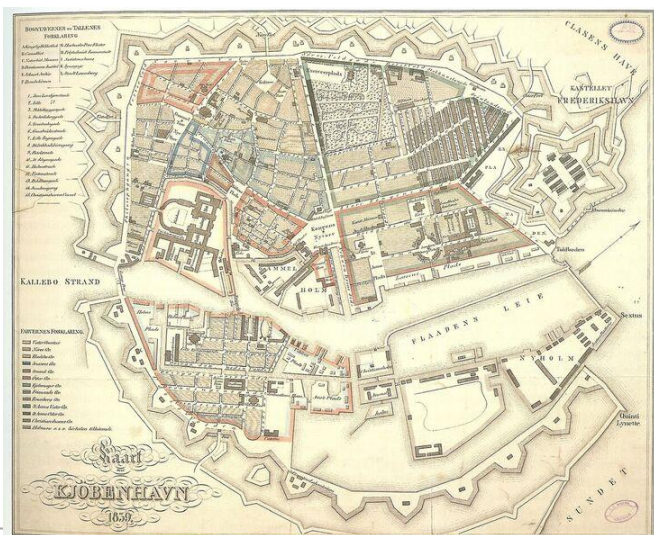
Som det altid har været tilfældet, er politiet i mange situationer afhængig af informationer fra borgerne, og i 1816 var det en sådan henvendelse fra den gæve, danske kaptajn Engholm i Kiel, der fik politichef Kaas til at beordre overvågning af den tyske frihedshelt, professor Arndt under dennes besøg i København. Så snart passekretær Hasse havde modtaget ordren, gik han i gang med at sondere de tysktalende miljøer, som Arndt kunne tænkes at tage kontakt til, samtidig med at han sørgede for skygning af professoren. Imidlertid afslørede hverken overvågning eller gennemsøgning af Arndts ejendele noget kompromitterende, og politiledelsens formodning om, at Arndt skulle være på en hemmelig mission, kunne således ikke bekræftes. Med til at forvirre billedet havde det været, at Arndt om bord på båden fra Kiel ledsagedes af flere pan-germanske disciple. Men de var ikke på nogen missionsrejse; de benyttede sig blot af lejligheden til at mødes med deres store idol uden at blive iagttaget af preussiske politiagenter.

I 1819 fulgte vi passekretær Hasses anstrengelser for at finde lederne bag de omfattende københavnske gadeuroligheder. For at kunne afsløre disse mænd ansatte han en lille håndfuld informanter, der dog kun ville påtage sig hvervet, hvis de fik garanti for ikke at blive arresteret under aktionerne. For at kunne imødekomme dette ønske bad Hasse politichef - og justitsminister - Kaas om at udvirke en forholdsordre til den københavnske politiret, og i den forbindelse blev han nødt til at røbe deres identitet. Når det her i 1819 ikke lykkedes for politiagenterne at finde nogen hovedmænd, skyldes det bestemt ikke manglende ihærdighed, men simpelthen det forhold, at der ikke eksisterede sådanne ”oprørsledere” i denne kollektive protestbevægelse. For ikke helt at tabe ansigt,

idømte regeringen efterfølgende en snes mere eller mindre tilfældige demonstranter relativt milde straffe.

Det mest farlige våben, det hemmelige politi kunne trække på, var provokatøragenterne, som vi så i aktion i 1820. Sådanne folk var villige til at fungere som falske venner og lokke deres venner og bekendte til at planlægge og udføre kriminelle handlinger, samtidig med at de holdt politiet løbende informeret, således at de pågældende kunne pågribes i gerningsøjeblikket. Sådanne uventede, overraskende bagholdsangreb garanterede næsten altid en omgående tilståelse, således at man kunne dømmes, uden at være nødt til at indkalde vidner. Som vi så det i Jernringsgruppeaktionen, fik man her den arbejdsløse kaptajn Top til at påtage sig den lidet glørværdige rolle som dr. Dampes falske ven og banemand, og set med kongens og politichefens øjne lykkedes det på denne måde at få afsluttet en farlig sag på en meget succesfuld måde. Man fik nemlig med barske dødsdomme sendt et klart og umisforståeligt advarselssignal til alle, der drømte om se enevælden afløst af et konstitutionelt styre. I de næste to årtier blev der da også musestille på den politiske scene i Danmark.

Efter Frederik 6.'s død i 1839 håbede mange på, at den nye konge ville afskaffe enevælden. Det blev imidlertid ikke tilfældet, hvilket udløste stor frustration og utilfredshed hos den liberale opposition, der siden 1820 var vokset kraftigt i styrke. I denne situation aktiveredes det københavnske sikkerhedspoliti igen, idet liberale ledere skyggedes samtidig med at censuren slog hårdt ned på alle kritiske presseytringer. Hertil kom indsamling af daglige stemningsrapporter ved hjælp af den ihærdige informant Svend Christian Møller, som mellem 1840 og 1842 sendte over 100 rapporter til politidirektør Bræstrup. De blev ikke brugt til at rejse anklager, men de gav politiledelsen en god fornemmelse af, hvad der rørte sig i byen. Da alting et stykke ind i 1842 var faldet tilbage i de vante folder, indstillede man denne virksomhed, for ikke senere at genoptage den.

København 1839.

Frem til 1850'erne var den danske hovedstad omgivet af volde og vandgrave, og der var kun adgang til staden gennem de fire byporte. Det gjorde København til en meget sikker by, som det var nemt at kontrollere. (Københavns Biblioteker)

Det hemmelige politi, der blev opbygget i København efter 1800, må trods de beskedne dimensioner siges at have indfriet de forventninger, der rettedes til det. Naturligvis betød det også noget, at Danmark var et lille land med alle vigtige institutioner samlet i København, hvor det var nemt for myndighederne at kontrollere livet inde bag byens volde. Sammenlignet med Østrig og Preussen, hvor det hemmelige politi kæmpede mod studenter, liberale borgere, separatister og de mange tilhængere af den pangermanske bevægelse, og Frankrig, hvor skiftende politiske regimer efter 1789 genererede store og ofte dødsensfarlige oppositionelle grupper, var situationen i København langt mere fredelig og provinsiel. Der var selvfølgelig også liberale studenter på Københavns Universitet, men det faktum, at det eneste sted, hvor de senere kunne finde beskæftigelse, var i enevældens Danmark, udgjorde allerede tidligt en ganske stærk disciplinerende faktor.

Uanset om der er tale om et hemmeligt sikkerhedspoliti i begyndelsen af 1800-tallet eller i tiden efter den 9. september 2001, vil det ofte være stillet over for udfordringen ikke at kende omfanget eller lokaliseringen af den trussel, det skal bekæmpe. Selvom situationen i Danmark efter 1800 forekom under kontrol, er der ingen tvivl om, at både Frederik 6. og politichef Kaas i flere perioder frygtede det værste, og derfor satte flere kræfter ind end måske nødvendigt. Når vi nu mange år efter kigger tilbage på dette forløb, fremstår både indførelsen af de halvårlige politimandtaller og oprettelsen af politichefstillingen i 1815 som sådanne ”overreaktioner”. Også uden mandtallene ville politiet have modtaget så mange løbende informationer om københavnernes, at man kunne operere sikkert; alligevel videreførtes denne arbejdskrævende, halvårlige beboerregistrering helt frem til 1923, hvor opgaven overtoges af det nyoprettede Københavns Folkeregister. Politichefstillingen derimod blev officielt nedlagt allerede i 1863, men da havde den også for længst mistet sit selvstændige indhold. Selvom justitsminister Kaas fortsatte uantastet som politichef frem til sin død i 1827, var opgaverne allerede i 1820 i vid udstrækning overgået til politidirektør Kierulff og i 1825 nedlagdes det særlige politichefskontor. I 1827 fulgte Kierulffs formelle overtagelse af posten, som i 1845 gik videre til den nye politidirektør Bræstrup. Behovet for en særlig ledelse af sikkerhedspolitiet viste sig således i løbet af få år at være betydeligt overvurderet, og stillingen overlevede i realiteten ikke dens skaber, politiminister Kaas.

I 1863 gennemførtes en stor reform af Københavns Politi, som kostede Bræstrup politidirektørstillingen samtidig med at politichefposten, som ovenfor nævnt, også forsvandt. Til gengæld oprettedes

det første selvstændige kriminalpoliti i skikkelse af 2. Politiinspektorat. Frederik 6.'s sikkerhedspoliti blev dermed for første gang forankret i sin egen organisation, og dermed lagdes grunden til den nyere tids politihistorie.

Noter

---

¹ Artiklen bygger på min disputats *Kontrol over København. Studier i den sene enevældes sikkerhedspolitik 1800-48*, For den økonomiske støtte, jeg modtog fra Politihistorisk Selskab til udgivelsen af *Kontrol over København*, vil jeg gerne her bringe min hjertelige tak.

² Rigsarkivet. Københavns Politi: Udtagne sager J 53. Korrespondancesager vedr. undersøgelsen mod dr. Dampe m.fl. 1820-31.

³ Obenaus 1940 and Nolte 2007.

⁴ Også kaldet politisk politi, statspoliti, hemmeligt politi og højt/højere politi (haute police).

⁵ Også kaldet opdagelsespoliti og kriminalpoliti.

⁶ Kolderup-Rosenvinge 1825, s. 41 og 44.

⁷ Sammesteds, s. 30.

⁸ Sammesteds. Min kursivering.

⁹ Som politichef skabte Kaas et særligt embedsarkiv, der i dag befinder sig på Rigsarkivet.

¹⁰ Mon det var som en venlig kvittering for denne information, at Danske Kancelli i 1817 udnævnte den da stadig arbejdsløse Engholm til landfoged, skifteforvalter og politimester på den dansk-vestindiske ø Sankt Jan?

¹¹ Rigsarkivet. Københavns Politichef: Journalsager 1816-20. Sagen vedr. professor Arndt 1816. Brev fra kaptajn Engholm til politichef Kaas, 16. juli 1816.

¹² Rigsarkivet. Københavns Politichef: Kopibog over udgående skrivelser 1815-17. Brev fra politichef Kaas til politidirektør Hvidberg, 22. juli 1816.

¹³ Nolte 2007, s. 58f.

¹⁴ Rigsarkivet. Københavns Politichef: Diverse sager I, 1813-18. Sag ang. baron Müller d'Aarvängen 1816. Passekretær Hasse til politichef Kaas, 28. juli 1816.

¹⁵ ”Marker og enge er omgærdet af levende hegn, og jeg tror at denne indhegning også gør svagere marker frugtbare.??-??”.

¹⁶ Rigsarkivet. Københavns Politichef: Diverse sager I, 1813-18. Sag ang. baron Müller d'Aarvängen 1816. Passekretær Hasse til politichef Kaas, 28. juli 1816.

¹⁷ Brev fra Arndt til Johanna Motherby, 25. juli 1816 (nr. 420), og til Karl Theodor Welcker, 27. juli 1816 (nr. 421). Dühr 1972-75, bd. 1, s. 514f.

¹⁸ Arndt 1851, s. 284.

¹⁹ Rigsarkivet. Frederik Julius Kaas' Privatarkiv: Breve fra fyrstelige personer. A 1. Breve fra Frederik 6. til Kaas, 1798-1826. Brev, 2. august 1819.

²⁰ Rigsarkivet. Københavns Politi: Skrivelser fra politichef Kaas til politidirektør Hvidberg 1815-19. Politichef Kaas til politidirektør Hvidberg, 3. september 1819.

²¹ Blüdnikow og Christensen 1982, s. 11-22. Politiplakat, 5. september 1819; den kgl. bekendtgørelse, 6. september 1819 findes gengivet s. 33f

²² Rigsarkivet. Københavns Politichef: Kopibog over udgående skrivelser 1819-27. Politichef Kaas til Frederik 6., 12. september 1819; Rigsarkivet. Danske Kancelli. 2. Departement: Henlagte sager 1819. Sag 3598/1819. Frederik 6. til politichef Kaas, 11. september 1819, og do. til do., 24. september 1819. Jf. Blüdnikow og Christensen 1982, s. 22-25.

-
- ²³ Blüdnikow og Christensen 1982, s. 24.
- ²⁴ Rigsarkivet. Københavns Politichef: Diverse sager II, 1819-27. Læg 4. Indberetninger om diverse udlændinges ophold i København 1819. Passekretær Hasse til politichef Kaas, 28. september 1819.
- ²⁵ Sammesteds.
- ²⁶ Sammesteds. Passekretær Hasse til politichef Kaas, 1. og 18. november 1819.
- ²⁷ Sammesteds. Passekretær Hasse til politichef Kaas, 23. november 1819.
- ²⁸ Sammesteds.
- ²⁹ Sammesteds. Passekretær Hasse til politichef Kaas, 7. december 1819.
- ³⁰ RA. Københavns Politichef: Kopibog over udgående skrivelser 1819-27. Politichef Kaas til Frederik 6., 10. august 1819.
- ³¹ Traditionen om Hvidbergs afsked pga. dårlig tackling af gadeurolighederne, går tilbage til 1881, hvor Jacob Davidsen nævner, at Hvidberg ”pludselig, vel nærmest som følge af hans mangel på konduite under gadeurolighederne i 1819, var blevet afskediget i de første dage af januar” (Davidsen 1880-81, bd. 2, s. 260), og herfra vandrede historien videre til den efterfølgende tids historieskrivning indtil 1999, hvor den tilbagevistes af juristen Peter Erik Birkmann i artiklen ”Politichef og politidirektør i Guldalderen” i *Polithistorisk Selskabs Årsskrift 1999*.
- ³² Rigsarkivet. Københavns Politichef: Kopibog over udgående skrivelser 1819-27. Politichef Kaas til Frederik 6., 10. august 1819.
- ³³ Rigsarkivet. Københavns Politi: Udtagne sager J 53. Korrespondancesager vedr. undersøgelsen mod dr. Dampe m.fl. 1820-31. A 1. Politidirektør Kierulffs beretning til politichef Kaas, udateret og usigneret (18. september 1820).
- ³⁴ Sammesteds. B 2. Breve til politidirektør Kierulff 1820-21. Frederik 6. til Kierulff, 25. august 1820.
- ³⁵ Sammesteds. C 2. Passekretær Hasses rapporter 1820. Hasse til Kierulff, 24. august 1820; Rigsarkivet. Danske Kancelli. 2. Departement: Henlagte sager 1819. Sag 3598/1819. Politichef Kaas til politidirektør Kierulff, 9. september [1820].
- ³⁶ Se mere om brugen af klodsholdsobservationer i nyere tid: PET-Kommissionen 2009, bd. 4, s. 235.
- ³⁷ Rigsarkivet. Københavns Politi: Udtagne sager J 53. Korrespondancesager vedr. undersøgelsen mod dr. Dampe m.fl. 1820-31. C 3. Wendts rapporter 1820-21. Wendt til Kierulff, 22.-23. september 1820 og udatt.
- ³⁸ Sammesteds. C 2. Passekretær Hasses rapporter 1820. Hasse til Kierulff, 12. og 20. september 1820.
- ³⁹ PET-Kommissionen 2009, bd. 4, s. 104.
- ⁴⁰ Rigsarkivet. Københavns Politi: Udtagne sager J 53. Korrespondancesager vedr. undersøgelsen mod dr. Dampe m.fl. 1820-31. C 3. Wendt rapporter 1820-21. Wendt til Kierulff 12. november 1820. Rapporterne er underskrevet med dæknævnet Christensen.
- ⁴¹ Sammesteds. B 1. Breve til politichef Kaas og Danske Kancelli 1820. Politidirektør Kierulffs udatt. koncept til Frederik 6.; B 2. Breve til politidirektør Kierulff, 1820-21. Frederik 6. til Kierulff, 25. august 1820; C 3. Wendts rapporter 1820-21. Wendt til Kierulff, 24. september 1820.
- ⁴² Sammesteds. A 1. Politidirektør Kierulffs beretning til politichef Kaas, udateret og usigneret (18. september 1820).
- ⁴³ Sammesteds. A 3. Politichef Kaas’ ekstrakt af politidirektørens beretning, 19. september 1820.
- ⁴⁴ Sammesteds.
- ⁴⁵ Sammesteds. C 4. Lützens rapporter, 18. september-19. november 1820.

---

⁴⁶ Sammesteds. C 3. Wendts rapporter 1820-21. Wendt til Kierulff, 4. oktober 1820.

⁴⁷ Sammesteds. Wendt til Kierulff, 22.-23. september 1820; C 4. Lützens rapporter 1820-21. Lütken til Kierulff, 19. november 1820.

⁴⁸ Sammesteds. Wendts rapport, 23. november 1820. Politidirektørbekendtgørelsen findes gengivet hos Helm 1986, s. 80, og den officielle fremstilling af sagen i Collegialtidende 1821, nr. 16, s. 235-237.

⁴⁹ Rigsarkivet. Danske Kancelli. Fællesafdelingen. Kommissionen i sagen mod dr. Dampe og H.C. Jørgensen: Dokumenter fremlagt i kommissionen 1820-21. Udskrift af Københavns Politidirektørs protokol.

⁵⁰ Sammesteds. Treschows forsvar for Dampe, 9. januar 1821 samt Johansen 1894-95, s. 646-50. Jf. Winding 1951, s. 50-52.

⁵¹ Sammen med Dampe blev også den senere arresterede smedemester Hans Christian Jørgensen dødsdømt for meddelagtighed i Dampes planer. Også hans straf blev formildet til livstidsfængsel, men efter nogle års afsoning sammen med Dampe på Christiansø sattes han allerede i 1831 på fri fod (Helm 1986, s. 78 og 89).

⁵² Johansen 1894-95, s. 651-53 og Dampe 1951.

⁵³ *Dansk Biografisk Leksikon*, 1. udg., bd. 18 (1904), s. 388; 2. udg., bd. 15 (1943), s. 318f; 3. udg., bd. 15 (1984), s. 390f.

⁵⁴ Høst 1835, s. 116; Bonderup 2003, s. 14. Historikeren Johannes Steenstrup, der skrev biografien om Høst i *Dansk Biografisk Leksikon*, omtaler ikke hans medvirken i sagen, men nævner blot, at i ”1819 tildeltes der ham ventepenge fra statskassen” (*Dansk Biografisk Leksikon*, bd. VIII, 1894, s. 249).

⁵⁵ Lehmann 1957, s. 54 og 59. Jf. Jørgensen 1944, hvor der i bilaget findes en oversigt over alle pressecensursagerne.

⁵⁶ Rapporterne ligger i de respektive årgangslæg i: Rigsarkivet. Københavns Politi: Udtagne sager J 54. Politikontrol med bevægelser 1822-41. Anonyme skrivelser. S; Udtagne sager J 55. Politikontrol med bevægelser 1842-58. Anonyme skrivelser. S. Nogle af rapporterne er trykt i bilag 7 i Karl Peder Pedersen 2014, s. 346-52.

⁵⁷ Sammesteds. Læg 1842. Anonyme skrivelser. S. Rapport, 18. oktober 1842.

⁵⁸ Det kan naturligvis ikke helt udelukkes, at Lindberg havde gennemskuet Møller, og at hans bemærkninger var en stikpille (Sammesteds. Læg 1841. Anonyme skrivelser. S. Rapport, 4. oktober 1841).

Kilder

Rigsarkivet, København

Danske Kancelli. Fællesafdelingen. Kommissionen i sagen mod dr. Dampe og H.C. Jørgensen: Dokumenter fremlagt i kommissionen 1820-21.

Danske Kancelli, 2. Departement: Henlagte sager 1819, sag 3598/1819.

Københavns Politichef: Kopibog over udgående skrivelser 1815-17.

Københavns Politichef: Journalsager 1816-20, Sagen vedr. professor Arndt 1816.

Københavns Politichef: Diverse sager I, 1813-18. Sagen vedr. baron Müller d’Aarvengen 1816.

Københavns Politichef: Diverse sager II, 1819-27. Indberetninger om diverse udlændinges ophold i København 1819.

Københavns Politi: Skrivelser fra politichef Kaas til politidirektør Hvidberg 1815-19.

Københavns Politi: Udtagne sager J 53. Korrespondancesager vedr. undersøgelsen mod dr. Dampe m.fl. 1820-31.

Københavns Politi: Udtagne sager J 54. Politikontrol med bevægelser 1822-41.

Frederik Julius Kaas’ Privatarkiv: Breve fra fyrstelige personer, A 1. Breve fra Frederik 6. til Kaas, 1798-1826.

Litteraturliste

-
- Arndt, Ernst Moritz: *Anklage einer Majestätsbeleidigung des großen dänischen Volkes aus dem Jahre 1845*, Leipzig 1851.
- Birkmann, Peter Erik: ”Politichef og politidirektør i Guldalderen”, *Politihistorisk Selskabs Årsskrift 1999*, s. 5-23.
- Blüdnikow, Bent & Christensen, Bent: ”Politiet og jødefejden i København 1819”, *Politihistorisk Selskabs Årsskrift 1982*, s. 5-38.
- Bonderup, Gerda: ”Myndighederne og Dr. Dampe”, *Historie 2003:1*, s. 1-49.
- Dampe, Jacob Jacobsen: *Fortælling om mit Fængsel i haardeste Grad i tyve Aar, og min Forvisning i syv Aar, Lidelser mig tilføiede formedelst min Lære om Folkets Ret*, København 1858, nyudgave København, Dansk Kautionsforening 1951.
- Dansk Biografisk Leksikon*, 1. udgave ved C.F. Bricka (1887-1905), 2. udgave ved Povl Engelstoft og Svend Dahl (1933-44) og 3. udgave ved Svend Cedergreen Bech (1979-84).
- Davidsen, Jacob: *Fra det gamle kongens Kjøbenhavn*, bd. 1-2, København 1880-81.
- Dühr, Albrecht (ed.): *Ernst Moritz Arndt Briefe*, bd. 1-3, Darmstadt 1972-75.
- Helm, Michael: *Det kvalte demokrati. Guldalderens glemte systemkritikere*, 1986.
- Høst, Jens Krag: *Erindringer om mig og mine Samtidige*, København 1835.
- Johansen, J.C.: ”Dr. J.J. Dampe og Attentatet på Enevælden i 1820”, *Historisk Tidsskrift 1894-95*, 6. rk. 5 bd., s. 555-680.
- Jørgensen, Harald: *Trykkefrihedsspørgsmålet i Danmark 1799-1848. Et Bidrag til en Karakteristik af den danske Enevælde i Frederik VI's og Christian VII's Tid*, København 1944.
- Kolderup-Rosenvinge, Janus: *Grundrids af den danske Politiret. Til Brug ved Forelæsninger*, København 1825, 2. forøgede udgave København 1828.
- Lehmann, Johannes: *Den unge Orla Lehmann*, København 1957.
- Nolte, Jakob Julius: *Demagogen und Denunzianten. Denunziation und Verrat als Methode polizeilicher Informationserhebung bei den politischen Verfolgungen im preussischen Vormärz*, Berlin 2007.
- Obenaus, Walter: *Die Entwicklung der Preussischen Sicherheitspolizei bis zum Ende der Reaktionszeit*, Berlin 1940.
- Pedersen, Karl Peder: *Kontrol over København. Studier i den sene enevældes sikkerhedspoliti 1800-48*, Odense 2014. Onlineversion kan læses her: https://www.academia.edu/30360117/Kontrol_over_K%C3%B8benhavn
- PET-Kommissionen: *PET's virkemidler. Internationalt samarbejde, kildeføring, aflytning mv. PET-Kommissionens beretning*, bd. 4, København 2009.
- Winding, Kjeld: Treschow. Advokat, godsejer, politiker, 1786-1869, Oslo 1951.